

MUHAMMED BEHCET el-ESERİ

dad 1995, I, 182; a.mlf., *el-Allâme Muḥammed Behcet el-Eserî*, Bağdad, ts., tür.yer.; Ahmed el-Alâvine, *Ẓeylû'l-A'lâm*, Cidde 1418/1998, s. 168-169; Nizâr Abâza – M. Riyâz el-Mâlih, *İtmâmü'l-A'lâm*, Beyrut 1999, s. 224-225; Sabâh Nûrî Merzûk, *Mu'cemû'l-mû'ellifin ve'l-küttâbi'l-'Irâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdad 2002, VII, 109-112; Muhammed Behcet el-Eserî, "Siretü'l-'Allâme el-Eserî bi-kalemih" (nşr. Hamîd el-Matbaî), *el-Mevrid*, XXIV/2, Bağdad 1996, s. 4-16; Hilâl Nâci, "el-'Allâme Muḥammed Behcet el-Eserî", *MMMA* (Kahire), XLI/2 (1418/1997), s. 173-225; Adnân Abdurrahman ed-Dûrî, "el-'Allâme Muḥammed Behcet el-Eserî: (1902-1996) melâmiḥ min sîretihî ve müşârekâtihi'l-'ilmiyye", *el-Mû'errihu'l-'Arabî*, sy. 56, Bağdad 1418/1998, s. 257-266; Yusuf Şevki Yavuz, "Âlûsî, Mahmûd Şükri", *DÎA*, II, 549.

İSMAIL DURMUŞ

MUHAMMED BEHRÂN

(bk. BEHRÂN).

MUHAMMED BEKÂ

(محمد بقاء)

Muhammed Bekâ
b. Gulâm Muhammed Sehârenpûri
(ö. 1094/1683)

Hindistanlı müellif ve idareci.

1037 (1627-28) yılında günümüzde Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde bulunan Sehârenpûr'da doğdu. Bekâ şiirlerinde kullandığı mahlasıdır. XIV. yüzyılın başlarında Herat'tan Hindistan'a göç eden ve Firûz Şah Tuğluk döneminde (1351-1388) Mültan eyalet valisi olup Melik Merdân unvanını alan Hâce Ziyâeddin'in soyundan gelmektedir. Hâce Ziyâeddin, daha sonra Delhi sultanı olan Seyyidler hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı Seyyid Hızır Han'ın üvey babasıdır. Muhammed Bekâ ilk bilgileri babası Gulâm Muhammed'den aldı. Sirhind'de Şeyh Abdullah Miyân, Abdülhak Dihlevî'nin oğlu Şeyh Nûrülhak ve diğer âlimlerden İslâmî ilimleri okuyup tahsilini tamamladıktan sonra Sehârenpûr'a dönerek talebe yetiştirmeye başladı. Babasının vefatı üzerine tasavvufa yöneldi ve tekrar Sirhind'e gidip İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Hâce Muhammed Ma'sûm'a intisap etti. Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb döneminde Evrengzîb'in kumandanlarından çocukluk arkadaşı Bahâtâver (İftihâr) Han'ın davetiyle devlet hizmetine girdi. Sehârenpûr'da bahşi ve vakıanigâr (vak'anüvis) olarak görev aldı. Bahâtâver Han'ın teşvikiyle zamanının büyük kısmını eser telifiyle geçirdi. Sehârenpûr'da vefat eden Muhammed Bekâ'nın ha-

yatının sonuna doğru tayin edildiği Sehârenpûr serkârlığı sırasında şehrin imarına önem verdiği ve kendi adıyla anılan (Bekâpûr) bir mahalle kurduğu kaydedilmektedir.

Eserleri. 1. Mecmû'a. Ferîdüddin At-târ'ın *Mantıku't-tayr*'ı ile Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sinden ve diğer bazı kitaplardan parçalar ihtiva eden eser 1077'de (1666) düzenlenmiştir. **2. Riyâzü'l-evliyâ'.** İlk dört halifeye, imamlar, velîler ve Hindistanlı velîlere dair hacimli bir eserdir. **3. Tezkiretü's-şu'arâ'.** Kendi dönemindeki şairler ve eserleri hakkındadır. **4. Mir'âtü'l-'âlem.** Dünya tarihi niteliğindeki eser bir mukaddime, yedi bölüm ve bir hâtmeden oluşur. Eserin Evrengzîb dönemiyle ilgili değerli bilgiler ihtiva eden bir bölümü H. M. Elliot tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (*The History of India*, London 1877 → ed. Fuat Sezgin, Frankfurt 1997, VII, 156-165). Müellifin *Mir'âtü'l-'âlem*'in genişletilmiş şekli olarak düşündüğü, ancak ölümü üzerine yarım kalan çalışmasını 1095'te (1684) *Mir'ât-ı Cihânnümâ* adıyla yegeni Muhammed Şefî tamamlamıştır. Kitabın ayrıca müellifin kardeşi Muhammed Rizâ tarafından da ikmal edildiği belirtilmektedir. Muhammed Bekâ eserlerini Bahâtâver Han'a ithaf ettiği için bazı araştırmacılar bu eserlerin müellifi olarak onu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 125-127; III, 890-892; Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts*, s. 49; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 132-133; I/2, s. 1012; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetu'l-havâtir*, V, 373; *The History of India* (ed. H. M. Elliot – J. Dowson), London 1877 → (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1997, VII, 145-165; *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library*, Patna 1993, VI, 55-62; M. Hidayet Hosain, "Muḥammad Baqâ", *E²* (İng.). VII, 432-433; Enver Konukçu, "Bahâtâver Han", *DÎA*, IV, 522-523.

AZMİ ÖZCAN

MUHAMMED BELLO

(ö. 1253/1837)

Nijerya Fûlânî Devleti'nin
ikinci halifesi
(1817-1837).

1195'te (1781) doğdu. Fûlânî Devleti'nin kurucusu Osman b. Fûdî'nin oğludur. Tahsilini büyük bir âlim olan babası, amcaları ve diğer mahallî âlimlerin yanında tamamladı. Henüz yirmi yaşlarında iken ülkenin sayılı âlimleri arasına girdi. 1803

yılında Gobir sultanının baskıları yüzünden babasıyla birlikte Degal'den Gudu'ya hicret etti. Gobir sultanına karşı girilen mücadelede babasının önemli kumandanları arasında yer aldı. Daha sonra Kebbi sultanının topraklarına sefer düzenleyerek Gulma, Zazzagava ve Sauva şehirlerini fethetti. Daura, Katsina ve Kano liderleriyle yapılan görüşmeleri yürüttü ve bu emirliklerin itaatini sağladı. Gobir'in başşehri Alkalawa'yı kuşatan ordunun başkumandanlığına getirildi ve şehri ele geçirip Gobir fâtihî unvanını kazandı (1808). Illo ve Gvari'ye seferler düzenleyip bu emirlikleri itaat altına aldı (1810).

1812'de "emîrû'l-mü'minîn" unvanını alarak Sokoto halifeliğinin kuruluşunu ilân eden Osman b. Fûdî ülkenin batı topraklarının idaresini kardeşi Abdullah'a, yeni fethedilen ve merkezi Sokoto olan doğu eyaletlerinin yönetimini de Muhammed Bello'ya bırakıp siyasi hayattan büyük ölçüde çekildi. Onun Sokoto'da ölümünün ardından (1817) halife seçilen Muhammed Bello yirmi yıl süren iktidarı sırasında iç isyanları bastırmakla uğraştı ve Bor-nu Sultanlığı'nın saldırıları başta olmak üzere dış saldırıları önledi. Ayrıca güney istikametindeki putperest topluluklar arasında İslâmlaştırma faaliyetine önem verdi. Katsina, Kano, Zaria, Hadejia, Adamava, Gombo, Katagum, Nupe, İlorin, Daura ve Bauchi emirliklerini hâkimiyet altına alıp Fûlânî Devleti'ni zirveye ulaştırdı. 25 Receb 1253 (25 Ekim 1837) tarihinde vefat etti ve Vurno şehrinde defnedildi.

Muhammed Bello, ölen emîrlerin yerine genelde eyalet kurucusunun soyundan gelen kişileri veya başka ailelerden hizmetleriyle temayüz eden şahısları tayin ederek emirleri kontrol altında tutmayı başardı. Emirliklerdeki arazi sahiplerinin başşehir Sokoto'da birer temsilci bulundurması için bir teşkilât kurdu. Resmî yazışmaları yürütüp vergileri toplama bu teşkilâtın görevleri arasındaydı. İktidarı süresince elliden fazla sefere çıkan Muhammed Bello ülkesinin kuzey, doğu ve batı sınırlarında hisarlar ve ribâtlar yaptırdı; eski kaleleri yenileyip surları tahkim ettirdi. Aldığı tedbirlerle Fûlânîler'in göçebelikten yerleşik hayata geçmesini ve İslâmlaşmasını sağladı. Birçok cami ve medrese yaptırarak ilmî gelişmeyi hızlandırdı.

Babası gibi Kâdiriyye tarikatına mensup olan Muhammed Bello, Halvetiyye ve Şâzeliyye tarikatlarına da intisap etti. 1827'de hac seyahati öncesinde başşehir

rine gelen Ticâniyye tarikatı şeyhlerinden el-Hâc Ömer'i ağırlaması, hac dönüşünde tekrar Sokoto'ya uğrayıp birkaç yıl orada kalan şeyhe kızını vermesi onun Ticâniyye tarikatına girdiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak başveziri bir risâle yazarak bu iddiayı reddetmiştir.

1824 ve 1826-1827 yıllarında İngiltere hükümeti adına iki defa Sudan'a giden seyyah Hugh Clapperton, Muhammed Bello'yu ziyaret etmiş, Bello, ondan Avrupa ülkeleri ve hıristiyan mezhepleri hakkında bilgi almış, 1824'te İngiltere kralına bir mektup yazarak ticarî münasebetleri geliştirmeyi teklif etmiştir. Clapperton ikinci gelişinde uzun süre Sokoto'da kalmış ve sultanla samimi görüşmeler yapmıştır.

Eserleri. Muhammed Bello'nun 162 eser kaleme aldığı tesbit edilmiştir. Yirmi kadar eseri tasavvufî, diğerleri devlet idaresi, siyaset, ahlâk, tarih, coğrafya ve tıbb-ı nebevî ile ilgilidir. Eserlerinin çoğu nesir olmakla birlikte Arapça ve Fülânî dilinde şiirler de yazmıştır. Kâ'b b. Züheyr'in *Kaşidetü'l-bürde'sine*, Bûsîrî'nin *Kaşidetü'l-bürde* ve *el-Kaşidetü'l-hemziyye'sine* tahmîsleri meşhurdur. *İnfâku'l-meysûr fî târihi'l-bilâdî't-Tekrûr* adlı kitabı Sokoto halifeliğinin tarihi hakkında önemli bir kaynaktır. Bir kumandan olarak katıldığı cihad hareketlerini anlattığı bu eserinde yer yer Hevsâ halklarının sosyal, kültürel ve siyasal yapısı hakkında bilgi vermiş, Bornu Sultanı Kânîmî ile yaptığı yazışmalardan bahsetmiştir (nşr. C. J. Whitting, London 1951; Kahire 1384/1964; nşr. Behîce eş-Şâzelî, Rabat 1996). E. J. Arnett, *The Rise of the Sokoto Fulaniy Kano* (1922) adlı çalışmasını bu kitaba dayanarak hazırlamıştır. *İnfâku'l-meysûr*, Sîdî Sayudi Muhammed ve Jean Boyd tarafından Hevsâ diline çevrilmiştir (Sokoto 1974). Muhammed Bello'nun diğer bazı eserleri de şunlardır: *el-Büdü'rü'l-müstire fî'l-hişâli'lleti tûdrekü bihe'l-mağfire* (Sokoto, ts.); *Fevâ'id mücmele fîmâ câ'e fî'l-bir ve's-şıla* (Sokoto, ts.); *el-Ğayşü'l-vebl fî sîretî'l-imâmi'l-'adl* (Ömer Bello, bu kitabı ve diğer eserlerini esas alarak Londra Üniversitesi'nde bir doktora tezi yapmıştır [Hunwick, *Arabic Literature*, II, 118, 605]); *Cilâ'ü's-şudûr 'ammâ yahtelicü fihâ min şada'l-ğurûr* (Sokoto, ts.); *Kitâbü't-Tahrîr fî kavâ'idî't-tebşîr li's-siyâsât* (Zaria 1963); *Miftâhu's-sedâd fî ağısâmi hâzihi'l-bilâd* (Zaria, ts.; Sokoto, ts.); *Ref'u's-şübhe fî't-teşebbüh bi'l-kefere ve'z-zâleme ve'l-cehele* (Sokoto,

ts.); *Şerhu Hizbi'l-bahr* (Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî'nin eserine yazdığı şerhtir, Kahire, ts.); *Tenbihü's-şâhib 'alâ ahkâmi'l-mekâsib* (Sokoto, ts.); *Ğâyâtü'l-uşûl fî tefsîri'r-Resûl; el-Mevâridü'n-nebeviyye fî'l-mesâ'ilî't-tıbbiyye; Tıbbü'n-nebî; Serdü'l-kelâm fîmâ cerâ beyni ve beyne 'Abdisselâm; Uşûlü's-siyâse ve'l-keyfiyyetü'l-mağlaş min umûri'r-riyâse* (nşr. ve trc. Shehu Yamusa, Sokoto 1998). Muhammed Bello'nun eserlerinin bir kısmı basılmış, bazıları çeşitli Afrika ve Batı dillerine tercüme edilmiş ve tez çalışmalarına konu olmuştur (eserleri için bk. a.g.e., II, 114-149).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Hiskett, *The Sword of Truth: The Life and Times of the Shehu Usman dan Fodio*, London 1973, s. 9, 93-95, 109-110, 113-115; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1982, s. 117-118; Madina Ly-Tall, *Un islam militant en Afrique de l'Ouest au XIX siècle*, Paris 1991, s. 95-100, 118-119; J. O. Hunwick, *Arabic Literature of Africa: The Writings of Central Sudanic Africa*, Leiden 1995, II, 114-149, 605; a.mlf., "Batı Afrika'da Ortaya Çıkan Tasavvufî Direniş Hareketleri" (trc. Kadir Özköse - Fikret Mutlu), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, Sivas 2003, s. 379-391; a.mlf., "Muhammad Bello", *EP* (Fr.), VII, 436-437; D. Robinson, "Revolutions in the Western Sudan", *The History of Islam in Africa* (ed. N. Levtzion - R. L. Pouwels), Ohio 2000, s. 137-138; Kadir Özköse, *Süfî Davet'ten Devlete*, İstanbul 2004, s. 87-90, 104-107, 110, 214, 243-246, 250-262; Hussaini Usman Malami, "Importance of Muhammad Bello's 'Tanbih al-Sâhib alâ-ahkâm al-Makâsib' to Our Contemporary Economic System", *HI*, XVII/4 (1994), s. 35-40; Omar Bello, "Muhammad Bello's Conception of Leadership and its Relevance to the Contemporary Nigerian Situation", *IQ*, XXXVIII/2 (1994), s. 124-132; Maurice Delafosse, "Sokoto", *IA*, X, 737-738; İsmail Hakkı Göksoy, "Fülâniler", *DA*, XIII, 215-216.

▲ AHMET KAVAS

MUHAMMED BESYÛNÎ

(محمد بسیونی)

(1885-1953)

Endonezyalı âlim, eğitimci.

Borneo (Kalimantan) adasının batısındaki Sambas Malay Sultanlığı'nın merkezi Sambas'ta doğdu. Tanınmış bir ulemâ ailesine mensuptur. Babası Muhammed İmrân sultanlığın en yüksek dinî makamı olan saray imamı, ayrıca Felemenkçe eğitim veren Batı tipi bir halk okulunun müdürü idi. Muhammed Besyûnî ilk eğitimini babasından aldıktan sonra tahsil için 1901 yılında Mekke'ye gönderildi. Mekke'de Ahmed Hatib Minangkabau, Ömer

Sünbâvî ve Osman Saravâkî (Pontianî) gibi Malay kökenli âlimlerden Arapça ve fıkıh okudu. Ardından Ali el-Mâlikî'den mantık, fıkıh usulü, hadis, tefsir ve akaid dersleri aldı. 1906'da Sambas'a dönünce Orta-doğu ile kültürel bağını devam ettirdi. Mısır'da *el-Menâr* dergisinin editörü M. Reşid Rızâ ile mektuplaştı. Onun düşünce sisteminden ve fikirlerinden etkilendi; 1910'da Kahire'ye gitti. Önce Ezher'e, daha sonra Reşid Rızâ'nın yeni kurduğu Dârü'd-da've ve'l-irşâd Medresesi'ne kaydoldu. Böylece Reşid Rızâ'nın yenilikçi düşüncelerinden istifade etmeye çalıştı.

1913 yılında babasının hastalığı üzerine Sambas'a çağrıldı ve onun ölümünün ardından yerine saray imamı oldu. Kadılık ve müftülük gibi görevlerinin yanı sıra öğretmenlik de yaptı. Camilerde cuma günleri halka tefsir ve akaid dersleri verdi. 1916'da Sambas'ta Medrese Sultâniyye adıyla modern bir okul açtı. Bu kurum, sadece dinî derslerin okutulduğu ve eğitimin Arapça yapıldığı klasik medreselerden oldukça farklıydı. Çağdaş eğitimin araç ve gereçleriyle donatılan, yeni bir müfredat programının uygulandığı bu okullar daha çok yenilikçi müslüman hareketlerin liderleri tarafından kurulmaktaydı.

Muhammed Besyûnî, tekrar Mısır'a gitme imkânı bulamadıysa da Reşid Rızâ ile yazışmalarını sürdürdü; birçok konuda kendisine sorular yönelterek görüşlerinden faydalandı. Reşid Rızâ'ya sorduğu, müslümanların geri kalış sebeplerine dair bir sorusu üzerine Emîr Şekîb Arslan'ın kaleme aldığı "Li-Mâzâ te'ahhare'l-müslimûn ve li-mâzâ tekaddeme ğayruhüm" başlıklı yazısı *el-Menâr*'da tefrika edildi ve daha sonra kitap halinde yayımlandı.

Siyasî faaliyetlere de katılan Muhammed Besyûnî, 1943'te Endonezya'daki bütün dinî teşkilâtların federasyonu olarak kurulan ve 1945 yılından itibaren partiye dönüşen Endonezya Müslümanları Şûra Meclisi'nin (Majlis Syura Muslimin Indonesia [MASYUMI]) içinde aktif rol aldı, bu partinin mahallî temsilciliğini yaptı. Hollanda sömürge yönetimi sırasında kısmî otonomiye sahip Sambas Malay Sultanlığı bağımsızlık sonrasında ülkede cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla tarihe karıştı; önce son sultanın, ardından Muhammed Besyûnî'nin vefatı üzerine Medrese Sultâniyye de kapandı ve Sambas şehrindeki dinî entelektüel hava giderek kayboldu.

Muhammed Besyûnî, Reşid Rızâ'nın Hz. Peygamber'in hayatına dair kitabını